

ЩЕПАН ТВАРДОХ

КОРОЛЬ

Роман

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

УДК 82-311.6
Т26

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

Оригінальна назва твору: Krol

All rights reserved.

Усі права збережено.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу
власників авторських прав.*

Твардох Щепан

Т26 Король. Роман / пер. з польськ. О. Українець. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. — 432 с.

ISBN 978-617-09-6380-2

Варшава 1937 року. Антисемітські голоси лунають дедалі гучніше, але євреї ще можуть мати все. Принаймні один із них — Якуб Шапіро. Боксер, улюбленець жінок, любитель вишуканого одягу, дорогих автовок і зброї. Він працює на Кума Капліцу і вирішує усі справи, що потребують його нелюдської сили. Хто наважиться протистояти Якубу? Хто наважиться протистояти Капліці?

Ізраїльський генерал Моше Інбар, який тоді, в 37 році, був «хлопцем Шапіро», його тінню, тепер, 50 років по тому, пише в Тель-Авіві історію передової Варшави. То був світ збройних сутичок, борделів, наркотичного куражу і зруйнованих доль. А десь там уже підносилося передчуття близької трагедії.

УДК 82-311.6

© Copyright by Szczepan Twardoch
© Copyright by Wydawnictwo Literackie, 2016
© О. Українець, пер. з польськ., 2020
© «Фабула», макет, 2020
© Видавництво «Ранок», 2020

ISBN 978-617-09-6380-2

А хто ж не раб, скажіть мені!¹
Герман Мелвілл «Мобі Дік»

¹ Юрій Лісняк, 1984 р.— Тут і далі прим. пер.

8 АЛЕФ

Мого батька вбив високий вродливий жид, широкоплечий і кремезний — боксер із «Макабі».

Зараз він стоїть на рингу, зараз останній бій цього вечора, останній рунд цього бою, а я дивлюсь на нього з першого ряду. Мене звати Мойсей Бернштайн, мені сімнадцять і мене не існує.

Мене звати Мойсей Бернштайн, мені сімнадцять і я не людина, я ніхто, мене нема, я не існую, я худий, убогий син нікого і дивлюся на того, котрий убив мого батька, дивлюся, як він стоїть на рингу, гожий і дужий.

Мене звати Моше Інбар, мені шістдесят сім років. Я змінив прізвище. Сиджу за друкарською машинкою і пишу. Я не людина. Не маю прізвища.

Боксера на рингу звати Якуб Шапіро. У боксера є двійко гарних синів, Давид і Даниїл, але тоді я цього ще ніби не знаю, то зараз знаю, що вони в нього були. А ще в нього чорне, лискуче від жирного брильянтину волосся.

Боксер убив мого батька. А зараз б'ється. Б'ється в останньому рунді цього бою. Нині польською кажуть «рунд». Тобто це останній рунд.

Турнір столиці за командну першість між «Легією» і «Макабі» починався з найлегшої ваги, а до того — із двох сенсацій. Баськевич і Дороба билися в усіх

вагових категоріях — то була перша сенсація. Другою стала суперечка між суддями. Але тоді я на подібному ще не знався, тому-то мене мало ця сенсація хвилювала, проте я чув, про що балакають люди навколо мене. Вони були збуджені. Боями і сенсаціями.

Я сидів у першому ряду в залі Міського кінотеатру на розі Довгої та Гіпотечної. Зал охоче здають в оренду, зокрема для проведення боїв. Нині мені здається, що тоді я, власне, вперше в житті бачив боксерський поєдинок.

Дві чужі одна одній Варшави з'юрмились навколо рингу, я був поміж них, біля самого підвищення, але ніби сидів усюди, на кожному кріслі, у якому сидів жид, я дивився на ринг зблизька і здалека водночас. Ніхто мене не бачив.

Навколо рингу з'юрмилися дві Варшави, що балакали двома мовами, що мешкали в окремих світах, що читали різні газети, що в найкращому разі відчували взаємну приязнь, у найгіршому — ненависть, а зазвичай просто сповнену дистанціювання нехіть, ніби мешкали вони не вулиця до вулиці, а буцім розділяли їх океани, я ж серед них був худорлявим і блідолицим юнаком, що народився десь там, не пригадую де, хіба точно знаю, що сімнадцять років тому, тож, скажімо, десь 1920 року, і при народженні дали мені ім'я Мойсей, а прізвище Бернштайн мені, як звикле, дісталось від батька Наума, те саме прізвище носила і моя матінка Міріам, як і батько, віри мойсеевої, я ж народився громадянином нещодавно відродженої Польської Республіки, і як громадянин тієї-таки Польської Республіки, але трохи нижчого, ніж польський, ґатунку, я сидів у глядацькій залі Міського кінотеатру, який колись був Театром новинок, а потім будинок на розі Довгої та

Гіпотечної зайняв театр Богуславського, аж зрештою zostалися там кіно і бокс.

Спершу билися сухоребрі боксери, із найлегшої ваги, і жидівська Варшава горлала на радощах, коли після бою суддя підніс руку Руднштейна. Камінський, кощавий боець із «Легії», піддався вже в першому рунді, залившись юшкою.

Далі — легша. У першому колі наш боксер, як я зрозумів із криків жидівської публіки, вигравав. Прізвище в нього було Якубович. Польський ринговий суддя виразно судив представнику «Легії», зводячи нанівець рахункову перевагу Якубовича постійними й безпідставними зауваженнями. Відбули три кола, за третім колом лічильний суддя несправедливо визнав перемогу за Баськевичем із «Легії», і тут почалось. Якийсь дебелий жид в окулярах пожбурих у суддю паперовою торбинкою, у якій було повно вишень, гукаючи, що тут усі вміють рахувати. На нього кинувся польський апаш, товстун справно відбивався, їх негайно розборонили, але поєдинок на кілька хвилин довелося зупинити.

Коли залу вдалося заспокоїти, на ринг вийшли бійці в напівлегкій вазі, і вкрай повільного Шпігельмана по очках розгромив Тедді, або ж Тадеуш Петжиковський, чемпіон Варшави, той самий, котрий пізніше, в іншому світі, бився вже як в'язень у таборах Аушвіц і Ноенгамме.

У легкій Розенблум скутечно побив міцного та витривалого Барея.

У півсередній Недобіер рішуче домінував над Пшевудським, та, незважаючи на це, суддя оголосив нічию. Жидівська публіка бурчала, християнська ж — горлала браво.

Потім середня. Дороба з «Легії» повалив нашого Шляза на перших секундах першого кола, тому що, правду кажучи, Шляз сам поліз йому на правий джеб, котрий у Дороби був вибуховий. Де вліз — там і ліг. Жидівська публіка понуро мовчала, польська вибухла оплесками переможцю.

У напівважкій фортуна від них відвернулась: Нойдінг відправив на дошки Влостовського, котрий, що-правда, уже під лік підвівся на дев'ятку, проте судді однаково зарахували технічний нокаут.

Потім на ринг вийшли боксери у важкій вазі.

— У правому куті — боець варшавської «Легії» Анджей Зеємбінський! — вигукнув конферансьє. Оплески.

Із них усіх він був певно що найвродливіший, бо взагалі не скидався на боксера, а радше на легкоатлета. Дуже високий, із цибатими, однак м'язистими кінцівками, і так само довгий торс плавця, дуже світле, майже біле волосся, підголене на скронях і трохи довше на чубі, зачесане на проділ, а до того ще ясно-блакитні очі та кутаста щелепа в стилі арт-деко.

Якусь хвилю він мені здавався схожим на кінозірку, проте я відразу збагнув, що то в іншому річ, що він на вигляд такий, ніби зійшов зі світлин і рисунків німецьких спортарів, арійських напівбогів, що їх у нас подеколи передруковувала ілюстрована преса. А водночас було в ньому щось делікатне, щось, що я не вдам назвати, про що знаю лиш нині — то є риса людей із вищих класів, людей, розбещених життям.

— У лівому, прошу панство... — Конферансьє зробив павзу.

Жидівськими трибунами покотився шум.

— У лівому кутку, у кольорах команди «Макабі Варшава»... — Ще одна павза.

Шуміло. Конференсьє вдоволено роззирався трибунами. На поєдинок прийшло більше двох із половиною тисяч глядачів.

— Якуб Шапіро! — нарешті гаркнув.

Жидівських уболівальників розпирав ентузіазм, вони аплодували, скандували його прізвище, польські уболівальники скупю підплескували, боксери стали на супроти один одного. Вдарив гонг і зала затихла.

Він був гарний, інакше гарний, ніж Зембінський, ніби припорошений вродою, а ще трохи нижчий, та однаково, мабуть, вищий за метр вісімдесят, і не такий жиливий, виразно важчий.

Риси мав тверді та грубі, носив слід давнього перелому на носі, та попри це був гарний навіть у тих своїх смішних лискучих шортиках, у гімнастичній майці з написом «Макабі» на грудях і в схожих на шкарпетки спортивних капцях, котрими промацував яскраво освічений ринг, ніби торкався крихкої криги, легко, ліва-права, ліва-права, так легко, ніби не був дебелим боксером у важкій категорії, ніби не було в ньому дев'яносто два кілограми пружних м'язів, міцних кісток і саме стільки підшкірного жиру над широким поясом боксерських штанців, щоб наповнювати камізельку в ті вечори, коли спортивний стрій він міняв на костюм.

Зембінський важив вісімдесят дев'ять кілограмів, але здавався на менше, під шкірою мав який грам жиру, самі лише виточені важкою працею м'язи, сливе грецька скульптура.

Я виразно відчував спокій та самовпевненість жидівського боксера. Відчував також його втіху, той втішений дроз, коли натовп горлав його прізвище. І я відчував, як той дроз, ніби сексуальна насолода, хвилями розливався в його тілі, коли люди скандували:

— Ша-пі-ро, Ша-пі-ро, Ша-пі-ро!

Я бачив, як він спокійно тримається, як упевнено почувається у своєму тілі, як володіє ним, як це тіло, видресироване, скатоване тренуваннями, піддається йому, ніби все напнуте на внутрішніх пружинках, як вільно працює головою і плечима, ніби прослизає по під низько закладеними крокками.

І як б'є.

Сила йде з ніг. Стопи, внутрішні краї, коліна досередини, все вкрай пружно, права рука в рукавиці захищає зв'язки щелепи з правого боку, ліва — ліву барку, лікті впритул до тіла. А коли б'є, то ціле тіло підривається вибухом енергії.

Ліве стегно і барка повертаються, бо їх смикають потужні черевні та спинні м'язи. Скорочення цих м'язів наштовхується на перепону, на ребра, від цього удару суперник зіпає, коли з його легень вибиває повітря.

Розкрок лівою ногою, ніби гасить недопалок, і знагла викидає вперед ліву руку, ніби жбурляє камінь, кулак звертає в польоті та вдаряє коротким прострілом, ніби канчуком, і негайно повертається, ніби все його тіло — пружина.

Проте часом кістку не повиває бандаж, не ховає рукавиця. Часом кулак вдаряє не м'якуш. Часом кістка вдаряється в кістку, сипляться зуби.

Часом так воно є. Часом так має бути.

Але зараз він танцювальним кроком підходить до Зембінського, пливе рингом, переставляє ногами, трохи схоже на те, як Чарлі Чаплін робив у кінокомедії, підходить, лівою делікатно промацує повітря, ніби шукає отвору в коконі, що оточує суперника.

Зембінський відповідає, б'ється добре, хороший боксер, тепер я це розумію, а тоді ще просто не знав,

мені здається, що тоді я не знався на боксі, що просто дивився і не знав, що бачу, але зараз я пригадую собі те раніше споглядання — і воно здається мені спогляданням розумним, спогляданням аналітичним, спогляданням, котре охоплювало все, що їх стосувалося, все, що взагалі можна охопити вправним оком, оком, котре добре знає, на що дивиться. Може, то моє сучасне бачення, а не тодішнє.

Билися швидше, ніж зазвичай б'ються важковаговики. Від одного зі швидких, як люкс-торпеда (так наступного дня написали в газеті), лівих ударів Зембінського Шапіро відходить упівоберта, але не на робочій лівій нозі, а на правій, і на секунду стає в позу шульги, спереду і справа, після чого заскоченому зненацька Зембінському просто в лице прилітають два швидкі удари з правої, розбиваючи ліву брову. Боксер «Легії» навіть не знає, що сталося, але Шапіро йому пробачає, відстрибує, цофається на добрий метр від нього, хоч міг би зараз штовхнути його на канати, засипати градом гаків у голову і по ребрах.

— Кінчай його, зараз кінчай!..— гукає секундант.

Шапіро міг би його зараз кінчити. Але пробачає і відпускає. Він певен себе, вельми і вельми. Ігнорує крики секунданта. Хоче битися ще.

Йому тридцять сім. Уже немолодий. Народився підданим царя Миколи II, за адресою Новолип'я, 23, помешкання номер 31 — менше двох кілометрів від місця, у якому він, власне, б'ється. У метриці фігурує ім'я *Иаков*, дружина (хай вони живуть не в шлюбі, та все ж дружина) каже на нього польською, Якуб, або іноді, як мама, звертається до нього ім'ям Янкель, тобто жидівською, прізвище ж у нього не змінювалося, але для мене він завжди був Якубом — вочевидь, після того, як перестав бути паном Шапіро.

Тоді я придивлявся до нього з ненавистю, хоч ще й не знав, що то він убив мого батька. Я знав тільки, що він його забрав. Про все я довідався пізніше, пізніше ж я полюбив Якуба Шапіро і хотів стати Якубом Шапіро, і, може, якось ним навіть став.

А може бути, що я вже все знаю. Може, я вже все знаю.

За два дні до цього я бачив, як Шапіро витягає мого батька, Наума Бернштайна, із нашої квартири в кам'яниці на розі Налевок і Францішканської, номер 26, квартира 6, як тягне його за довгу бороду, лаючись під носа.

— Біз алейн шільдіг, ді шойте айно, ді нарішо фраєр!¹ — каже Шапіро, шарпаючи мого батька за бороду.

Унизу, вже в супроводі велета Панталеона Карпінського і щуряковатого Муні Вебера, про котрих я напишу пізніше, кинув мого батька в багажник свого «б'юїка» і поїхав.

Я стояв у кухні, мама мені шепнула, щоб я не здумав смикатися, то я не смикався, батько сховався в шафі, але його зразу знайшли і витягли, а коли я побачив, як його за бороду витягують із дому, то запечатана в моєму міхурі напруга нараз луснула і пляма сечі швидко почала розповзатись вовняними штанами.

Тоді-то він зупинився біля мене, не відпускаючи бороди мого батька.

— Ну, не бійся нічого, хлопчику, — сказав мені дуже делікатно, я не сподівався такої делікатности.

На правій долоні, як я побачив зблизька, мав зроблене блідо-блакитною фарбою татування — двосіч-

¹ Сам собі винен, дурню, тупий фраєр!

ний меч і чотири гебрейські літери: מוּל, мім, вав, вав і тав, читаються вони так, як записані, від правої — гебрейською це означає «смерть».

Тоді я кинувся на нього, спробував ударити. Я й раніше охоче бився, у нас поміж жидівськими і християнськими дітьми точились великі битви навкулачки і на каменюках, на площі Зброї, хедер на хедер, школа на школу, аж поки нас не розганяла поліція. Як і всюди.

Але Шапіро не був підлітком. Він ухилився від мого дитячого нападу, закотив очі, навіть не вдарив, тільки штурхнув, мама кричала, я впав на підлогу між столом і креденсом, заплакав. Постійно бачив меч і смерть, витатуювані на долоні, що стискала бороду мого татуса.

Тоді я постановив, що ніколи не матиму бороди. Решта цієї постанови прийшла сама собою. Я постановив, що стану таким, як він — як Шапіро.

Коли я придивлявся до Шапіро під час боксерського поєдинку в Театрі новинок, то не бачив татуювання — воно ховалося під рукавицею і бандажем. Зрештою, тоді я до ладу не знав гебрейської, не знаю, чи збагнув би, що то означають літери מוּל.

Тим паче, що на бокс я тоді дивився вперше в житті, тому й дивився захоплено. Ще хлопчаком я любив битися, бо битися для мене означало бути новим, іншим жидом. Жидом зі світу, якого позбавлені мої батько і мама, але котрий відкрився мені, хоч я знав про нього небагато, світу, котрий не боявся протягу і свіжого повітря, що так шокували меламеда з нашого хедеру, світу без пейсів і талесів. І я дивлюся.

Шапіро, хай важкий, на диво стрибучий, витанцює навколо Зембінського на півзгнутих ногах, ніби шукає дірки в щільній обороні вищого від себе боксера,

у самого захист низький, правий кулак біля правої груді, ліва — на тій само висоті перед нею.

Аж після війни боксери почали піднімати руки вище.

Шапіро постійно працює як заведений, вліво, вправо, незліченні випаді Зембінського в корпус блокує ліктями, від випадів у голову ухиляється в'юнко і пружно, ніби б'ється не у важкій вазі, а в напівсередній, і постійно поступається супротивнику, дозволяє спихати себе на канати.

Зембінський, попри кров, що цебенить йому з розбитої брови, має помітну перевагу. Постійно атакує, Шапіро лише борониться, ухиляється, затуляється, часом відповідає швидким з лівої.

Схоже на те, що він програє, і я зичу йому поразки.

Але він цілком спокійний. Ухиляється, відстрибує, дровичься лівою, забавляється. Ніби відпрацьовує спаринг, а не б'ється в серйозному поєдинку. Бавиться, розслаблений, бачить, що Зембінський — таки досвідчений боксер — дуже боїться його спокою.

Немає на рингу гіршого супротивника, ніж супротивник спокійний і певний себе. Найстрашніша гримаса, яку може скорчити боксер,— це посмішка.

Проте мені здається неможливим, щоби жид, котрий забрав із дому мого батька, міг таки здолати цього ладного блондина, у котрого на футболці вигаптувано біло-чорно-зелений герб варшавської «Легії». Зембінський може взяти над ним гору не лише фізично, не лише шириною плечей чи зростом, але ще й тим, що Зембінський тут у себе вдома, він належить до класу владарів і правителів цього краю.

Він міг бути хоч би й трударем, біднішим від Наума Бернштайна, котрий уже помер, хоча нині я знаю, що

той принаймні не був біднішим, але ясночубий велет із гербом «Легії» на грудях завжди буде кимось кращим, ніж жидівський боксер у майці «Макабі».

Тоді мені в голові не вкладалося, щоб жид на рингу міг побити християнина, хоч і ми на площі Зброї билися з християнськими хлопцями. Але то було трохи інакше. Тоді ж мені було сімнадцять років, я знав лише світи хедеру, ешиви, синагоги і дому.

А потім я спізнав усе інше.

Зембінський штовхає Шапіро аж до канатів, польська публіка гадає, що тут йому й амба, але тут жидівський боксер нагло летить назад, ніби хоче впасти на лопатки, канати натягуються, витримуючи вагу його тіла, а тоді жбурляють його назад, ніби камінчик із рогатки,— Шапіро ідеально вивіченим рухом пірнає під замашний правий аперкот Зембінського і вдаряє знизу потужним лівим гаком, вкладаючи в цей удар, розігнаний іще й пружністю бокових канатів, поворот барк, стегон і випростування хребта; Зембінський, котрому влучили в підборіддя, натомість заточується і гучно падає на ринг, ніби Шапіро знайшов у його щелепі важіль, вимикач, котрим можна вимкнути людину, ніби електролампочку.

Шапіро перестрибує через поверженого суперника, іде до свого кутка, проте Зембінський не лежить спокійно, непритомний, він смикається, ніби його б'є трясця, очі заковані в глиб черепа, руки і ноги сіпаються, як у загнаного звіряти.

Публіка верещить, зривається з крісел, об'єднана одною, ще некерованою емоцією, емоцією, що походить із самого подивування, піднесення від бою, котрий і двох хвилин не тривав; по секунді ентузіазм юрби каналізується, всі вже розуміють, що сталося,

жидівські кібіци нуртують від радощів, ніби то вони самі, власноруч повалили кожного поляка, котрий коли-будь криво на них поглядав, християнська публіка бухтить, обурена тим, що порушено природний порядок речей.

Суддя рушає до Зембінського, починає лічити, водночас перевіряючи пульс; Шапіро навіть не вдостояє жодного з них поглядом — ні суддю, ні поваленого, непритомного супротивника.

Не чекаючи, коли суддя промовить остаточне «десять» і замахає руками, випльовує капю і киває секунданту в блаватному пуловері, на грудях котрого польськими літерами написано слово «Макабі».

На ринг вистрибує лікар, обмацує череп боксера — він досі непритомний, але вже заспокоївся.

Секундант Якуба дістає з кишені портсигар, закурює цигарку і вставляє її просто в рота боксерові. Шапіро кілька разів затягується, перехиляється через канати, секундант виймає йому з рота цигарку і гасить.

Нині я знаю, що жоден інший боксер ні тоді, ні тепер не дозволив би собі такої поведінки, але я також відав і видів, що в тому курінні з одягненими рукавицями було щось зверхньо-великопанське, мені то вельми подобалося, бо ніколи раніше я не бачив жида, котрого вистачало на таку великопанську зверхність. Я знав, що такі жиди існують, але ніколи їх не бачив.

Тоді мені було сімнадцять.

Коли мені було десять, ми з мамою поїхали на курорт на Свідер. Наші речі, на пару з татом, котрий їх глядів, їхали хурою, а ми з мамою — третім класом, залізничною лінією D, Медзешин, Фаленсія, Міхалін, а далі вже до самого Свідера. То був мій перший курорт, то я взагалі вперше опинився поза рідним

містом, мені все подобалось, а надто сонце,— не таке, як у місті,— що його палючий блиск я собі тоді вельми вподобав, уподобав так сильно, що не забув про нього навіть тут, посеред білих будинків, під цілком інакшим небом, під палючим сонцем Землі Ізраїля.

Ми з мамою пішли гуляти сосновим лісом, мама під кінець розклала коц, дістала з кошика канапки і пляшку лимонаду з фірмовою кришечкою, я гасав лісом, але обережно, так, щоби не втратити її з поля зору. Збирав шишки. Коли підніс голову, то побачив, що наді мною стоїть ясноволоса дівчинка, старша від мене, християнка, вбрана в блакитну сукенку і з кісками.

— Добридень,— сказав я.

Пирхнула, закотила очі, відвернулась і бігом утекла.

Тоді я зрозумів, чому вона відійшла. Не хотіла слухати жодних «добриднів» від малого пейсатого жидика.

Потім я зрозумів, що вона могла відійти взагалі з будь-якої причини, могла мене боятися, могла бути глуха, я ж усе інше міг просто дописати сам.

Ще пізніше я збагнув, що те все інше я дописав собі цілком слушно.

Тоді, у Свідері, коли мені було десять років, коли я збирав собі шишки між соснами, я почув і зрозумів — не хочу, щоби хтось колись так на мене дивився, тільки що я не знаю, уявлення не маю, що з цим можна зробити, тож я почав трактувати цю проблему невід'ємним компонентом свого жидівства. Таким уже я буду, таким буду завжди, так мені здавалося. Я не хотів таким бути, не хотів бути жидом, але не бути жидом — то мені здавалося чимось на кшталт бути Томом Міксом, що за його німими кінними пригодами ми спостерігали в темних тунелях мандрівних кіно-

театрів, котрі, ще коли я був дитиною, заїздили в передпокій нашого світу, нашої окремої Варшави.

Зрештою, може, я сам цього й не пам'ятаю. Може, то Шапіро мені розповів цю історію? Наші життя зливаються в одне.

Сімнадцятирічний я, сидячи в залі колишнього Театру новинок, зрозумів, що це неправда. Я не мушу бути тим хлопчаком, котрий збирає шишки. Жид може не бути таким жидом, жид може бути іншим жидом, не гіршим від християнських панів.

Я бачив, як жінки — і жидівки, і християнки — дивляться на Шапіро, дивляться на нього геть не так, як на мене дивилась яснокоса дівчинка в сосновому лісі на курорті у Свідері.

І я теж дивлюсь на те, як Якуб Шапіро задирає голову, глибоко затягуючись цигаркою, що досі стирчить у нього в зубах, і як він схиляється до секунданта, як той слухняно дістає йому з рота ту цигарку. Шапіро видихає велику хмару блакитного диму, котрий у світлі прожекторів звивається арабесками, ніби абеткою чоловічої сили, а Шапіро, потрясаючи плечима, розслабляючи м'язи, підходить до судді, ніби чекаючи вердикту, хоча вже відомо, що Зембінський не лише не підвівся на лік, а й досі лежить.

Секунданти намагаються привести його до тями, і зрештою їм це вдається. Суддя хапає бійців за руки, руку Шапіро піднімає вгору. Зембінський іще нетвердо стоїть на ногах, очі його засоловілі, конференсьє оголошує кінець останнього бою нинішнього вечора, переміг боець варшавського клубу «Макабі». Аплодуємо, браво. Я теж аплодую.

Досі очманілий, Зембінський подає Шапіро руку в рукавиці. Шапіро трусить її жестом, який уже в ра-

нішньому номері «Варшавського кур'єра» не прихильний до Шапіро польський редактор Вітольд Соколінський назве символом не дивного для жидівського боксера браку спортивного духу, ясно твердячи, що Шапіро не потиснув своєму супернику долоню.

Прихильний жидівський журналіст у «Нашому погляді» напише, що Шапіро легковажно потиснув руку Зембінського.

Анджей Зембінський, досі очманілий, того жесту взагалі не бачить, а суддя спроваджує його до кутка і віддає секундантам.

Християнська публіка бачить цей жест жидівського боксера, усі навперебій починають свистіти, тоді з першого ряду крісел підводиться невисокий чоловічок, і повертається до трибун, і видивляється, просто видивляється, ніби шукає тих, що свистять. Натомість свист замовкає, а я ще не знаю, хто то.

Конферансьє проголошує загальну перемогу «Легії», дев'ять на сім.

Якуба Шапіро не обходять результати цілої зустрічі. Якуб Шапіро переможець, Якуб Шапіро — то Давид, що подужав філістимлян і євусеян, Якуб Король, а його сини, котрі в цій залі, ясна річ, відсутні,— королевичі.

Секундант чекає його з новою підпаленою цигаркою. Шапіро по хвилі затягується, виключно і з триумфом обзираючи публіку, і під тягарем його погляду мовкнуть останні буркотуни, тоді він піднімає канати, протискається поміж ними і зрештою зістрибує. Ніхто вже не свистить. Курить далі, поки один секундант сушить його рушником, а другий, котрий раніше прикурив цигарку, розшнуровує і знімає рукавиці та бандажі з долонь.

Більше боїв немає. Залою розлягається гомін, шепотіння, публіка миттю повертається до реальності, встає з крісел, збирається до купи, завтра треба на роботу, бокс був та й загув, повернулись будні.

Щось мені сталося того дня, коли я все те побачив. Ніби то я став на рингу і бився з тим світловолосим Голіяттом, ніби то я сам там був.

Ніби все, що пізніше сталося в моєму житті, початкувалося, корінилося в тих неповних двох хвилинах на рингу.

Коли секунданти вивільнили його руки й подали халат, Шاپіро підійшов до невисокого тілистого чоловічка, котрий сидів у першому ряду,— того самого, котрий втихомирив публіку, що взялась освистувати зверхній жест Якуба.

То був чоловік із напрочуд стрімкою, але геть безволосою головою. Цей недолік йому компенсували великі, напوماджені та підкручені попід самі очі вуса, вельми старосвітські, вони добре личили дорогому, старомодному і трошки тіснуватому костюму з блаватного тенісу.

На камізельці, що запинала кругле черево, лишили жовті ланцюжки від дзиґарка і ключика; у кишені камізельки він запхав пальці, а ногу заклав на ногу. Ноги мав короткі та пухкі, так що здавалося, ніби хтось пробує схрестити середній і вказівний пальці,— він ледве зміг закинути праву литку на ліве коліно. При цьому штани йому високо задерлися, оголюючи чоловічі підв'язки і шмат білого тіла поміж чорною єдвабною підв'язкою і подолкою штанів. Кінчик чорного черевика з фірмової шкіри, підкутий знизу блискучою бляхою, розмірено похитувався, коли чоловік гучно сміявся, здригаючись від сміху, і навіть

здалеку, навіть серед віватів публіки, чутно було його писклявий регіт.

— Але ж ти йому заїхав, Кубо, але ж заїхав!..— кричав і плескав у тлусті долоні.

Тоді я ще не знав, як його напrawdę звали, але добре знав, хто він є. Від Керцеляка по Тломацьке, від площі Зброї до Міровської зали, на Наливках, на Гусячій, на Милій, на Лешні всі знали, що це за низький, веселий і страшний гої.

— Кум Капліца йде,— шепотіли, коли він, похитуючись на кривуватих ногах, неквапом променував хідником, піджак розстебнутий, великі пальці заткнуті в кишені піджака. У зубах цигарка в роговому мундштуку. За ним, із глибокою повагою і покорою, крокувала звична свита, завжди виставляючи напоказ руків'я пістолетів і бравнінгів, не ховаючи їх під камізельками, навіть коли зустрічали поліціантів, що в таких випадках завжди відводили погляд.

Чому Кума величали Кумом, тоді я ще не знав. Насправді його звали Ян Капліца, а кумом він став, бо кожному, хто тільки бажав його приятні, він був приятелем — хоч і знав своїй приятні чималу ціну.

Я не знав, із чого він починав, усі знали хіба те, що він був у ПСП¹ і ще за царя бігав із пістолетом і займався експропріаціями майна в Бойовій організації, потім, правдоподібно, був бандюком, а потім невідомо, проте відомо, що хай скільки разів поліція приймала Капліцу, на постерунку щоразу дзвонив телефон від президента чи якогось іншого прем'єра і якийсь інспектор, чи комісар, чи, може, сам міністр відвозив його просто до квартири особистою машиною, ніби

¹ Польська соціалістична партія.

справжній шофер, відчиняв йому двері, кланявся та ще й перепрошував.

Також я не знав, що Кум Капліца був чоловіком, за наказом котрого Якуб Шапіро вбив мого батька. Я собі навіть не уявляв, щоби хтось такий, як Кум Капліца, справдешній пуриц¹, взагалі знав щось про існування мого батька, скромного урядовця з адміністрації жидівської лікарні, крамаря-невдахи.

Проте, на лихо для мого татка, Кум Капліца пречудово тямив його існування.

У день, коли життя мого тата добігло кінця від руки Якуба Шапіро і його людей, Кум Капліца від сьомої ранку, як і щодня, сидів за своїм столиком у маленькій паштетярні Собенського на вулиці Лешно, 22, біля євангельської парафії.

Ніхто, крім Капліци, не важився сідати за той столик. Собенський, глибоко асимільований жид, котрий до божниці зовсім не ходив, а коли й ходив, то тільки у Велику Синагогу, де кантор насмілювався славити Господа Бога польською, щодня особисто квапився прийти до свого генделика ще перед шостою, аби на прихід Капліци паштетики й кава були готові та гарячі. Якщо Капліці так було завгодно, то Собенський бігав до паштетярні навіть у шабес.

Капліца приходив пунктуально о сьомій, вішав котелок на вішак, а якщо була осінь, то ще й пальто і шалик, а якщо зима — то ще й хутро, а якщо на черевики до зливи чи сльоти вдягнув калоші, то ще й калоші знімав і відкладав під вішак.

Роздягнувшись, бадьоро вітався з власником, сідав, розгортав «Варшавський кур'єр» і читав, німо воруша-

¹ Велике цабе.

чи вустами і водячи пальцем по рядках. Собенський особисто подавав йому велику чорну і гарячі, кошерні паштетики. До сьомої тридцяти ніхто не мав права вадити Капліці.

— То мій час, єдині пів години з цілого дня, що належать лише мені! — казав він і пильно проглядав маленькі оголошення і рекламки, сміявся з карикатур і комічних віршиків на останній сторінці.

О пів на восьму приходив доктор Радзівілек, замовляв каву, брав «Наш погляд» і підсидав за круглий столик, вони разом читали газети і довго їх обговорювали. Про Радзівілка я розповім пізніше, він буде в цій історії важливою особою, але ще не зараз. Хай там як, він був найближчим спільником і заступником Капліці.

Зазвичай Капліца запрошував на сьому тридцять також Шапіро і дозволяв йому слухати тих розмов із Радзівілком, дозволяв як одному зі своїх людей, цим помазуючи його першим із-поміж свого воїнства.

О восьмій приходила решта банди Капліці. Доццерту наповнюючи маленьку паштетярню. Пили і їли, пліткували. Перегукувалися польською, жидівською і російською, рапортували про виконані доручення і вручали Капліці згортки банкнот, які йому й належали, а Капліца, не встаючи з-за столика, давав їм завдання на поточний день і ніч.

День, коли помер мій батько, почався так само.

9 липня 1937 року у Варшаві було тепло, але не пражило, яких двадцять градусів, цілий день небо хмарилося, а час від часу йшов короткий дощик.

О сьомій Капліца розсівся собі в Собенського, випив свою каву і з'їв чотири паштетики з рубленої баранини і родзинок. Собенський увімкнув радіо. Капліца послухав ранішні новини, тоді, коли в радіо грали

музику з платівок, прочитав у «Кур'єрі» статтю про ситуацію в Іспанії.

— Генерал Франко наших уже вщент розбив,— побивався Капліца, а Собенський підтакував і побивався на вимогу, хоча Іспанію, громадянську війну, генерала Франко і все за межами каси у своїй паштетяреньці мав глибоко в сраці.

Капліца махнув рукою на Іспанію і поринув у вичитування дев'яносто дев'ятого фрагмента роману «Амаранти» Юлія Германа, у якому князь Понятовський веде перемовини у варшавському театрі. Фрагмент його знуdiv, цікавим виявився лише останній підрозділ, у якому з'являється «молода, чарівливо моторна пані». Зітхнув, тиснув пальцем у Собенського, той долив йому кави.

Радзівілек не прийшов, бо мав справи в Лодзі. О сьомій тридцять на своєму «б'ююку» під'їхав Шапіро, вдягнений у двобортний сірий костюм, із м'яким капелюхом на голові. Привітався з Капліцою і Собенським, замовив кави, користаючи з відсутности Радзівілка, взяв іще непочатий «Наш погляд», бо чомусь бридівся газет, уже зімнутих від читання, тоді сів біля свого шефа, поки не розгортаючи газету.

— Злапали вчора тих із Грохова,— повідомив.

— Та-а-ак? — Кум цим не вельми зацікавився.

— Так. У тої їхньої курви, Ядзьки. Стрілялися з поліцією.

— І що?

— Гаца поліціанти застрелили. Інші здалися.

— Гац — той дерезертир із восьмого піхотного?

— Той самий.

— То добре. Селюки з Рембертова і Мілосної думали, що тут у Варшаві будуть права качати,— зрадів Капліца.

Шапіро розгорнув свою газету, стріпав нею і взявся читати.

— А що там у тебе з тим Йоськом Пендраком? — негайно урвав його читиво Кум.

— Все те саме. Ануїтет,— знизав плечима боксер.

— Воно завжди по-різному.

— Ну, якби Баран був не Станіслав, а Шмульт, а Пендрак звався б Юзьом, а не Йосиком, то була б допустима оборона. А так — убивство,— знову знизав плечима Шапіро.

Кум на хвилю замислився, тоді притакнув. Ніколи не судив зопалу.

— Твоя правда. Якби був Станіслав, а не Шмульт, була б оборона. А маєш убивство, бо він Йосик.

Закурив цигарку. Шапіро зауважив, що на запальничці Капліци була наліпка казначейської запальничкової монополії.

— А скільки коштують?...— зацікавився.

— А злотий за штуку.

— І Кум так собі просто пішли до казначейства купити значок на запальничку? — здивувався Шапіро.

— Аякже. Громадянський обов'язок. Вітчизні належить. Ти не купив?

— Та ні...

— Коли тебе пов'яжуть за нелегальну запальничку — сам будеш винен.

Обоє засміялися і ще хвилю читали, позакладавши ногу на ногу, попиваючи каву і курячи. Радіо грало вальсики, програма закінчилась щойно під восьму, коли починалась павза, що тривала до полудня.

— А знаєш, Кубусю, на Налевках живе такий собі жидок, Бернштайн, Наум Бернштайн. Знаєш такого? —

по хвилі запитав Капліца, згортаючи газету на сторінці з дрібними оголошеннями.

— Уже знаю, пане Капліцо,— відповів Шапіро і також склав свою, розуміючи, що час на відпочинок добіг кінця і треба братися до роботи.

— Ага. І тому жидку здалося, що він може мені не заплатити,— тягнув Капліца, не відриваючи погляду від надрукованих дрібним шрифтом оголошень у «Кур'єрі».

— Дурний жидок, раз йому так здається.

— Дурний,— згодився Капліца,— але має рацію. Не заплатить мені жодного гроша, бо не має з чого платити. Муня перевірів. Той Бернштайн дійсно жодного гроша за душею не має. Притисни його — і навіть не закрапає. Із сухої шмати вода не потече, як її не викручуй.

Шапіро закивав головою, ніби з прикрістю погоджуючись зі своїм співрозмовником, що не буде цієї історії щасливого фіналу.

Я й гадки не мав, що Наум Бернштайн, скромний урядовець із жидівської лікарні, боргував Капліці гроші. Наум не лише не казав про це мені, шмаркачеві,— це ясно,— але довго крився з тим навіть перед моєю мамою. Боргував, бо не хотів більше бути скромним урядником, а тут саме підвернувся гендель, крамниця з гумовими товарами на Гусячій, і цю крамницю можна було приватизувати. Позичив у рідні гроші на відступне і почав гендлювати. У крамниці був сам, від ранку до закриття. Зі шкіри ліз, щоби віддати борг, заробітку практично не мав, хоча торгівля йшла добре.

Тоді прийшов Капліца, купив гумові калоші марки PPG, приязно побалакав із Бернштайном, після чого

сказав, що той перед шабесом повинен заплатити п'ятдесят злотих. Перед тим шабесом і перед кожним наступним, аж доки мій татко буде в тому склепі, бо така ціна того склепу на Гусячій, п'ятдесят злотих належить платити Кумові щотижня перед шабесом.

Перед першим шабесом Наум заплатив. Перед другим — також. Третього не заплатив, бо не мав. Побіг випрохувати. Шапіро, щоби підкреслити вагу ситуації, зацідив Бернштайну в носа, і Бернштайн зі зламаним носом мусив дати врочисту обітницю, що за це запізнення через тиждень принесе не тільки нові п'ятдесят і протерміновані п'ятдесят, а ще й двадцять п'ять пені.

Не приніс. Не мав звідки взяти. Віддав крамницю без відступного, всі знали, у якій він ситуації, тому ніхто йому відступне платити не збирався. Ховався, не ходив по вулиці за дня. Кум прислав хлопця зі звісткою, що відсотки від ста двадцяти п'яти злотих боргу становлять двадцять процентів на тиждень.

Я про те нічого не знав. Наум Бернштайн повідомив рідним, що захворів, ліг до ліжка і чекав.

— Льомер антльофн,— просила мама.— Льомер антльофн цінершт ці маа швесто ка Лодз із шпейто кан Ерец Їзруель оде кан Америке. Льомер антльофн, Нухім, ваал ніш ка зах оф де вельт вет індз кіне фатайдігн фан кас фін'ім пуриц.¹

Мама була побожною жидівкою, а життя навчило її, що Господь Бог рідко боронить побожних жидів від гніву гоїв.

¹ Науме, тікаймо [...]. Тікаймо спершу до моєї сестри в Лодзь, тоді до Палестини чи до Америки, тікаймо, Науме, бо від гніву того пурица нас не захистить жодна сила — ні людська, ні Божа.

Батько тільки махав рукою і відвертався до стіни. Чекав. Не втік ні в Лодзь, ні в Палестину, ні в Америку, нікуди не втік. І нарешті прийшли. Постукали. Мама відчинила, слушно зміркувавши, що врятує бодай замки у дверях, раз чоловіка врятувати не може.

Його забрали. Я кинувся на Шапіро, той мене відіпхнув.

Пізніше я багато разів думав про ту хвилину, коли я кидаюся на Шапіро, вдвічі важчого за мене, вішаюся на його передпліччі, кричу щось жидівською мовою, але хто кричить?

Шапіро виволік батька з квартири за бороду. Батько впирався, як впирається теля, котре ведуть до різни-ка, і так ішов, опираючись, ведений за свою довгу сиву бороду.

Тоді я, слухаючи крики матері та дивлячись, як гладко виголений Шапіро забирає за собою бороду мого батька і самого батька, постановив собі, що ніколи не матиму бороди. Моя тоді ще ледве росла, проте я того-таки дня пішов до гендлю. Вкрав у матері трохи грошей. Вона бачила, що я забираю, не мала сили протестувати, лише заплакала. Я не плавав. Отож пішов до гендлю. Позбувся капоту і сорочки, за вкрадені гроші купив собі коротке вбрання. Радше навіть лахи, але лахи не жидівські. Далі пішов до християнського фризiera. Зрі-зав пейси і захотів поголитися. Фризier сміявся, мов-ляв, що там голити, п'ять волосин стирчить з бороди, але я стояв на своєму і платив, тож він поклав мені на лице гарячий рушник, тоді намастив олійком, пен-зликом збив піну, наклав піну, кількома рухами зго-лив, сполоснув холодною водою — я вийшов і побачив у вітрині, мов у свічаді, нового себе, нового, кращого жида, підстриженого, у короткому вбранні, без пейсів.

— Ях вінш дійо альц дус гітс Бернштайн, — сказав я своєму відображенню голосом Якуба Шапіро. — Даа несіє золь заан міт мазл!¹

Мій батько тим часом лежав у багажнику «б'юїка» і їхав у напрямку, у якому всі ми прямуємо, доки не прибуваємо на місце, після чого вже нікуди не прямуємо.

Через два дні, у неділю 11 липня, увечері після бою в залі Театру новинок, Шапіро підійшов до Капліци, а той щиро його обійняв.

— Але ж ти впорав того скурвого сина, Кубо,— тішився.— Але показав тому фашисту!

Я тих слів не чув, але знаю, що саме так і сказав.

Люди поволі розходились. Капліца встав і рушив із Шапіро в роздягальню. Коли минали місце, на якому я сидів, Шапіро в боксерському халаті зупинився і кивнув на мене головою.

— Це той,— сказав Капліци.

— Хто? — запитав, ніби не бачив мене.

— Молодий Бернштайн, Куме.

Капліца глянув на Шапіро і довго дивився на нього.

Потім відвернувся до мене. Я потупив погляд. Капліца схопив моє підборіддя пухким великим і вказівним пальцями, підніс мою голову, втупив у мене свої маленькі темні очі, не всміхався.

Тоді нагло відпустив мою бороду, ущипнув мене за щоку і гучно розреготався, ніби з того єдиного погляду все про мене довідався. Може, так і було.

— Ну, гарний мальчик. Шкода його,— зрештою знижав плечима і забув про мене.

¹ Усього найкращого, Бернштайне [...]. Щасливої мандрівки!

І відійшов не озираючись. Шапіро кивнув до мене головою, таким само жестом, яким іноді позаочі мама давала мені без слів зрозуміти: «Для свого ж добра зроби те, що каже твій тато».

Я підвівся, пішов за ними.

Цікаво було, чи будуть люди на мене ззиратися. Раніше, ціле своє коротке життя, я був невидимий. Такий звичайний, малий, худий жидок із Налевок. Один із тисячі малих і худих жидків із Налевок.

А зараз якась жінка в капелюшку на голові схилилась до свого товариша у світлому костюмі та, цілий час дивлячись на мене, щось йому шепче на вухо. Я пам'ятаю її погляд.

Але, може, дивилась на Шапіро з Кумом, як вони йдуть, ідуть, крокують, два пурици в гарних костюмах, ідуть містом, ніби все місто — їхній фільварок.

Пройшли в роздягальню, у якій колись перевдягались актори, а нині перевдягаються боксери. Шапіро самим поглядом вказав мені на крісло. Я сів. Капліца без угаву балакав про бокс, піднесений і щасливий.

— Бачиш, Кубо, я його бачив у бою з Фінном, я трохи боявся, що він тебе візьме витривалістю, бо ти ж fighter, а він добре борониться, аж здається, що він працює на парі чи на електриці, бо ж ніколи не стомлюється, а ти його так упорав, так на раз-два його впорав, Кубо!

— А їх у залі таки трохи було,— зауважив Шапіро, сідаючи на кріслі.

Минуло адреналінове піднесення, нагло починав відчуватися кожен м'яз, суглоб і сухожилля, як то звикле після бою, у якому годі дбати про стан тіла. М'язи стегон йому дрижали.

— Кого трохи було? — не зрозумів Капліца.